

JONATHAN Y. OKAMURA

Z ANGLICKÉHO ORIGINALU PŘELOŽILI PETRA BURZOVÁ

A MAREK JAKOUBEK

Nejnovejší sociálněantropologické přístupy k etnicitě uznávají význam konceptu sociální situace pro analýzu struktury a procesu etnických vztahů. Tento důraz na analýzu na nižší úrovni sociální organizace, než je společnost, souvisí se vzrůstajícím zájmem o subjektivní a perceptuální pojetí etnicity, tj. o pojetí vycházející z toho, jak své sociální jednání chápe a vysvětluje samotný aktér. Je zřejmé, že mění se významy etnicity, různá kritéria pro připsování etnických identit, pružnost etnických hranic a kolísající relevance etnických a jiných sociálních identit jsou jak aktéroví, tak badatelé nejlépe patrné právě na tomto stupni abstrakce. Situacionalistický přístup k etnicitě zřetelně dokládá výraznou proměnlivost významu etnicity pro sociální vztahy v různých sociálních kontextech a na různých úrovních sociální organizace. Právě proto tato perspektiva eliminuje problém reifikace konceptu etnické skupiny, který vyplývá z jejího ztotožňování s objektivně definovaným, sdíleným, jednotným kulturním inventářem či obecnými normativními vzorci jednání, o kterých se předpokládá, že se jimi lidé důsledně řídí.

Tento článěk je revizí a syntézou myšlenek řady sociálních antropologů, kteří explicitně zdůraznili relevanci sociálních situací pro analýzu etnicity a etnických vztahů. Spojení těchto dvou konceptů, sociální situace a etnicity, za účelem vytvoření termínu „situační etnicita“ lze připsat Johnu N. Padenovi (1967), který tak učinil ve studii o etnické kategorizaci v urbánní Africe. Podle Padena „vychází koncept situační etnicity z poznatku, že jednotlivé kontexty mohou určit, které ze sociálních identit nebo loajalit jedince je v daném okamžiku vhodné uplatnit“ (Paden 1970: 268). Ačkoli je toto vymezení z hlediska obsahu minimalistické, poukazuje na několik velmi důležitých aspektů tohoto přístupu k etnicitě. Všimá si, že variabilita v deklarování etnické identity může záviset na bezprostřední sociální situaci, a tuto variabilitu spojuje s tím, jak si-tuaci vnímá samotný aktér.

Sociologické kořeny pojmu situační etnicita sahají k dílu Maxe Gluckmana (1940), který zase coby zdroj svých myšlenek uvádí Edwarda Evans-Pritcharda (1937). Evans-Pritchard se ve své knize *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*²²² pochopitelně etnicitou nijak nezabýval, uvádí však „plastictu věr [v zandském čarodějnictví] jakožto funkci situace“ (c.d.: 54). Pozoroval, že „člověk v konkrétní situaci využívá z věr jen to, co se mu zrovna hodí, přičemž nebere zřetel na další prvky, které mohou být využity v situaci jiné“ (c.d.). Na rozdíl od Evans-Pritcharda se Gluckman ve své analýze rozdílných rolí a vztahů mezi Evropany a Zuluy při slavnostním otevření mostu v jižní Africe zabýval právě etnicitou či „kulturním kontaktem“, rozpracoval Evans-Pritchardovy klíčové myšlenky a zavěděl pojem „situační selekce“. Tvrdí, že členství jednotlivce v konkrétní skupině je „determinováno“ hodnotami, zájmy a motivy, které ovlivňují jeho jednání v dané situaci (Gluckman 1958: 26). „Jednotlivci tak mohou žít koherentní životy díky situační selekci ze směsi vzájemně si odporujících hodnot, nesourodných názorů, rozličných zájmů a postupů“ (c.d.). Význam těchto myšlenek pro formulování konceptu situační etnicity ukážu později.

Na začátku by bylo vhodné vymezit koncept situační etnicity tak, jak bude užíván v této studii. Ačkoli sociální antropologové uvedení v tomto pojednání používali tento termín v poněkud odlišném významu – v některých případech odkazují na dyadické vztahy „tvář v tvář“, jindy zase na obecnější rovinnu sociálních vztahů – z jejich terminologie je zřejmé, že sociální situace se vztahuje k nižší úrovni sociální organizace, než je společnost obecně. Mitchellova (1978: 24) koncepce sociální situace, kterou odlišuje od sociálního prostředí, může sloužit jako obecný výklad tohoto termínu. V textu o pracovní migraci v jižní Africe James Clyde Mitchell uvádí, že *prostředí* sociálního jednání se vztahuje k makroskopickým politickým, administrativním a ekonomickým strukturám, v rámci nichž se migrace odehrává, zatímco *situace* odkazuje spíše k mikroskopickému partikulárnímu souboru okolností, v nichž se migrant nachází. Z toho důvodu se v analýzách zdůrazňujících situační kontext sociálního jednání sociologický zájem soustřeďuje na způsob, jakým jednotlivci hodnotí svoje behaviorální možnosti vzhledem k omezením, která na ně klade širší prostředí. Je tak možno říci, že strukturální rysy prostředí tvoří celkový rámec sociálních vztahů, zatímco na úrovni situace se zájem soustřeďuje na různé způsoby jednání, které aktéři mohou vy-

užít v souladu s tím, jak rozumněji vlastním možnostem uvnitř tohoto rámce. Je třeba si uvědomit, že rozlišení mezi prostředím a situací sociálního jednání se netýká jen různých úrovní sociologické analýzy, ale také odlišných perspektiv. To znamená, že první z pojmů náleží „objektivnímu“ úhlu pohledu badatele, zatímco druhý se vztahuje k „subjektivnímu“ pohledu aktéra.

Budeme-li se držet výše uvedeného pojetí sociální situace jakožto vodítka k vysvětlení konceptu situační etnicity, zjistíme, že koncept situační etnicity obsahuje dva aspekty etnicity: strukturální a kognitivní. Strukturální dimenzi situační etnicity by představovala různá omezení uložená aktérům v rámci sociálních situací. Tato omezení by vyplývala z rámce, ve kterém dochází k sociálnímu jednání, tedy v tomto případě ze struktury etnických vztahů v dané společnosti. Prostředí zahrnuje také relativní politické a socioekonomické statusy odpovídajících skupin, distribuční zaměření, vzdělání, příjem, bohatství a dalších sociálních a materiálních zdrojů, stejně jako jejich vzájemný poměr a vyhlídky na změnu v uvedených oblastech. V krajním případě mohou aktérům uložená omezení, vyplývající z povahy etnických skupinových vztahů na obecní úrovni prostředí, spočívat v důsledné a všudypřítomné etnické askripci odpovídajících rolí a statusů v rozmanitých sociálních situacích. To znamená, že ve společnostech tohoto typu, například v jižní Africe, jsou sociální vztahy na všech úrovních a ve všech sférách společnosti strukturovány na základě etnických identit jednotlivých stran. Práva a povinnosti vzájemně působících stran kromě toho odpovídají pozicím, které příslušné etnické skupiny zastávají v rámci celospolečenské statusové hierarchie. V důsledku toho může být akterova volba mezi různými způsoby jednání výrazně omezena v případě, že patří do skupiny s nízkým společenským statutem.

Etnicita pochopitelně nemá výše uvedený rozhodující význam pro společenské vztahy ve všech společnostech, natož ve všech sociálních situacích v rámci jedné společnosti. Omezení rolí, která v těchto případech z etnicity vyplývají, nejsou tak pronikavá a tak limitující a volby aktérů, pokud jde o jejich jednání, jsou tedy omezeny méně – alespoň z hlediska etnicity. V některých situacích může být etnicita relevantním faktorem ovlivňujícím interakci aktérů, přičemž v jiných situacích se jejich vztahy odehrávají na základě jiných atributů, jako jsou třída, náboženství, zaměstnání, pohlaví, osobnost atd. Strukturální dimenze situační etnicity tak poukazuje na zásadně proměnlivý význam etnicity coby organizáčního principu sociálních vztahů. Míra jejího významu v dané sociální situaci ve smyslu omezení, které klade na možnosti jednání aktérů, navíc závisí na tom, jaká důležitost se jí připisuje na obecní úrovni etnických skupinových vztahů.

²²² Čarodějnictví, věštecství a magie u Azandů; ke komentáři k tomuto dílu, dostupnému českému čtenáři viz Ladislav Holý (1991). „Kulturní konstrukce reality – čarodějnictví.“ *Národopisný věstník*, VIII (50). Praha: Národopisná společnost při ČSAV (pozn. překl.).

Druhá, kognitivní dimenze situační etnicity se týká jedincovy subjektivní percepcie situace, ve které se nachází, a toho, jakou důležitost zde přisuzuje etnicitě jako relevantnímu faktoru pro své jednání. V centru pozornosti se v daném případě nachází akterovo chápání kulturních symbolů nebo znaků a významů, které jsou těmto prvkům přisuzovány, což se projevuje v kategoriálním připsování etnické identity sobě a druhým za účelem interakce. Co se týče sebeaskripce etnické identity, zájem se soustřeďuje na akterovu volbu mezi různými etnickými a jinými sociálními identitami, které performuje na základě toho, jak chápe své možnosti, a toho, jaký význam v tomto souboru okolností přisuzuje etnicitě. V ideálním modelu mohou jednotlivci uplatnit členství v kterékoli z obecně omezeného počtu etnických kategorií, ke kterým náleží, nebo možná nenaleží, v souladu s jejich přesvědčením, že takový výběr etnické identity pro ně bude výhodný. Na druhé straně, akter ve svém jednání etnicitu zdůrazňovat nemusí, v jistých situacích může sledat, že v jeho zájmu není etnicitu prosazovat, ale naopak ji zastírat, aby jeho vztahy vycházely z jiných sociálních statusů, které má k dispozici. Volby aktera ohledně jeho jednání jsou však v různé míře limitovány omezeními rolí, které plynou ze širší struktury etnických skupinových vztahů, čili z prostředí sociální situace. V některých situacích (nebo ve všech situacích v některých společnostech) nemají akteri možnost prosazovat žádné etnické identity ani případné nároky, o nichž jsou přesvědčeni, že jsou v jejich nejlepší zájmu. K takovému stavu může dojít, když opačná strana nebo skupina zaujme relativní pozici moci, což jí umožňuje upřít té druhé specifickou etnickou identitu nebo nároky, které prosazuje, a může tak „definovat situaci“ (Thomas 1928: 42) podle svého. Rozdílná distribuce moci, která odpovídá různým právům a povinnostem akterů v sociálních situacích, je odvozena od celkové distribuce statusů etnických skupin v rámci širšího prostředí.

Další aspekt kognitivní dimenze situační etnicity se týká připsování etnické identity druhým. V tomto případě se zájem soustřeďuje na akterovo vnímání a přisuzování významu různým kulturním fenoménům nebo fenotypovým charakteristikám při kategorizaci těch druhých za účelem interakce. Kategorizace druhých pomocí vhodné etnické nálepky poskytuje akterům sadu očekávání a modelů pro vysvětlení jednání druhé zúčastněné strany. Nutno dodat, že v souladu se situacionalistickým přístupem k etnicitě není etnický význam přisuzovaný konvenčním symbolům nebo znakům nutně přítomný ve všech sociálních situacích, ve kterých se tyto symboly a znaky mohou objevit (Mitchell 1974: 23).

Ačkoli se sociologické úvahy častěji zaměřují na připsování etnicity druhým spíše než druhým, můžeme si připomenout, že kognitivní dimenze situační etnicity se primárně týká akterova vnímání etnické odlišnosti. Připsování etnicity druhým náleží do určité míry ke strukturální

dimenzi situační etnicity, neboť přisouzení určité etnické identity může omezovat jedincovo jednání. V každém případě v kognitivní perspektivě odkazuje připsování etnicity druhým a druhým k tomu samému původnímu procesu, a sice k akterově percepci kulturních rysů a významu, který jim přisuzuje.

Co se týče pojmu sociální situace, měli bychom objasnit, že mu nepřisuzujeme stejný význam jako Jaap van Velsen (1967) v rámci přístupu nazývaného „situační analýza“. Ačkoli jsou teoretické předpoklady tohoto způsobu analýzy pro koncept situační etnicity velice relevantní, její metodologie zdůrazňuje detailní zaznamenávání interakcí jednotlivců, čili konkrétních akterů, ve sledu sociálních interakcí. Sběr dat a jejich analýza na této specifické úrovni abstrakce nejsou nevyhnutelným předpokladem situacionalistického přístupu k etnicitě.

Jině z van Velsenových teoretických předpokladů jsou naopak velmi dobře aplikovatelné i na situační etnicitu. Jeho základní premisou je, že normy společností netvoří konzistentní a koherentní celek, nýbrž jsou spíše ambivalentní, nebo dokonce kontradiktorní (van Velsen 1967: 146). Je zřejmé, že takový stav je typický pro kulturně rozmanité společnosti s nesorodnými systémy sociálních vztahů, aktivit, norem a hodnot. Van Velsen dále tvrdí, že právě tato skutečnost odporujících si norem umožňuje jejich manipulaci jednotlivci prostřednictvím volby mezi alternativními normami relevantními v dané situaci. Van Velsen (c.d.) předpokládá, že tato manipulace probíhá „bez nutnosti narušení domněle trvalé struktury sociálních vazeb“, neboli – řečeno námi užívanou terminologií – bez narušení rámce sociálního jednání.

Aby nedošlo k dezinterpretaci, je nutné připomenout, že ačkoli zde používaná terminologie odkazuje k „jednotlivcům“ a „akterům“, koncept situační etnicity nevznáší nárok na explanační platnost v rovině partikulárního jednání. Jinými slovy, nesnažíme se naznačit, že situační etnický přístup k etnicitě může vysvětlit všechny specifické volby na individuální úrovni. Jednání tohoto druhu může být lépe uchopeno modely rozhodování (*decision models*) tak, jak to navrhuje G. Kingsley Garbett (1975) pro cirkulační migraci. Východiskem situační etnicity je fakt, že determinanty ovlivňující průběh jednání akterů mají tendenci vést k různým stupňům pravidelnosti sociálního jednání. Právě pro tyto obecné vzorce sociálních vztahů má situační etnicita explanační hodnotu. Pravidelnosti v obdobně definovaných sociálních situacích tudíž umožňují systematickou analýzu rámce a povahy etnických vztahů. Jak poznámenal Mitchell, „Bádatel [...] dokáže zhodnotit, jakou instrumentální vhodnost mají pro aktery alternativní zdůvodnění jednání, a dokáže logicky vysvětlit, proč si akteri pro interpretaci sociálního jednání volí jeden rámec, a ne jiný“ (Mitchell 1974: 31).

Následující diskuse představuje revizi prací těch sociálních antropologů, kteří ve svých dílech tihnou spíše ke strukturální dimenzi situační etnicity, stejně jako těch, jejichž perspektiva je vztazena více k rozmnému kognitivnímu.

Strukturální dimenze situační etnicity se vztahuje na omezení aktérů v rámci sociální struktury, které vyplývají z celkového uspořádání etnických vztahů ve společnosti. Tuto pozici výstižně shrnul Arnold L. Epstein (1978: xiv): „To, jestli a do jaké míry si jedinec osvojí etnickou identitu, vždy zahrnuje jistou volbu. Taková volba je ovšem vystavena celé řadě omezení. Některá z nich mají bezesporu sociální charakter a vztahují se k určitým prvkům sociálního systému. „Je tedy možné konstatovat, že relevance etnicity je „situačně determinována“ (Mitchell 1974: 23; Vincentová 1974: 377). Joan Vincentová i Leo Despres (1975b) se zabývali určením sociálních situací, které vedou jedince k tomu, aby deklaroval svou etnickou identitu. Vincentová se domnívá, že v porovnání s jinými statusy jednohotyve se může relevance etnicity týkat „situací konfrontace, krize a rituálu“ (Vincentová 1974: 377). Obdobný názor zastává Leo Despres (1975b) v práci o etnicitě a etnických vztazích v Guyaně. Tvrdí, že prosazování etnické identity v interpersonálních střetech umožňuje vznášet statusové nároky, které ustavují vztah konkurenční opozice mezi etnickými skupinami, kdy tento vztah bere ohled na statusové nerovnosti mezi skupinami. Z toho vyvozuje, že situace, ve kterých se přihlíží k rozdílným právům a privilegiím spojeným se statusovými nerovnostmi mezi skupinami, nebo situace, jejichž výsledkem je distribuace zdrojů, z níž tyto nerovnosti pocházejí, vedou k prosazování etnických identit a s nimi spojených požadavků (c.d.: 109). Zdá se, že tento argument implikuje, že setkání, která přímo nezahrnují statusové nerovnosti mezi etnickými skupinami, nevedou k prosazování etnických identit. Jinými slovy, tyto vztahy se mohou odvíjet od jiných sociálních identit aktérů, a je tedy možné konstatovat, že etnicita nemusí být v multiethnických společnostech relevantním faktorem ve všech sociálních situacích.

Despres dále tvrdí, že rozmanitost interetnických střetů kopíruje strukturu segmentárních opozic. To znamená, že v určitých situacích se národní statusové nároky Guayaňanů sjednocují v opozici vůči nároklům cizinců, někdy proti sobě stojí Afričané a východní Indové, jindy jsou Afričané nejdnotní mezi sebou. Tento vzorec segmentárních opozic odráží jak spojitosti, tak i nespojitosti v celkové struktuře guyan-ské společnosti, které vyplývají z rozdílného začlenění etnických populací“ (Despres 1975b: 109). James Clyde Mitchell již dříve (Mitchell 1960) hovořil o obdobné segmentární struktuře interakcí mezi africkými migranty ve městech Copperbeltu (viz též Banton 1965: 145; Keyes 1976:

206–207; Smith 1955: 3). Rovněž Ronald Cohen dává situační etnicitu do vztahu k této struktuře segmentárních opozic: „[situační etnicita] pochází z vícenásobných členství v různé členěných sociokulturních seskupeních, z nichž některá slouží k demarkaci rozdlů mezi aktéry v konkrétní situaci“ (Cohen 1978: 389).

Nyní se posuneme ke kognitivnímu rámci situační etnicity. Fredrik Barth je bezpochyby nejpřednějším sociálním antropologem spojeným s kognitivním přístupem k etnicitě a etnickým skupinovým vztahům. Podle jeho názoru by sdílení stejné kultury nemělo předtstavovat hlavní definiční kritérium etnické skupiny. Naopak tvrdí, že zájem o kulturní aspekt etnických skupin by vedl k analýze, ve které by se „rozdlly mezi skupinami stávaly rozdlly mezi inventáři znaků; v takovém případě by se ovšem jednalo o analýzu kultury, nikoliv etnické organizace“ (Barth 1969a: 12). Barth dále implicitně kritizuje pluralistickou teorii (Smith 1965, 1969a, b), kdy je podle jeho názoru nesprávné pojímat „zjevně in-situacionální formy“, jako by se skládaly z kulturních elementů, které odlišují jednu etnickou skupinu od ostatních (Barth 1969a: 13).

Jako alternativní přístup navrhuje Barth klást důraz na „to, je relevantní sociálně“, a to tak, že etnické skupiny bychom mohli považovat za typ sociální organizace v tom smyslu, že „organizují“ interakci mezi skupinami (c.d., kurziva v původním textu). Rozhodujícím rysem etnických skupin se tak stává sebeaskripce, stejně jako vnější askripce etnické kategorie, která „klasifikuje jedince na základě jeho základní, nejobecnější identity, kterou pravděpodobně určuje jeho původ“ (c.d.). Aktéři tedy „utvářejí etnické skupiny v tomto organizačním smyslu“ do té míry, dokud při vzájemných interakcích aplikují etnickou klasifikaci jak na sebe samé, tak i na druhé (c.d.: 13, 14). Barth dodává, že v těchto interakcích nejde o kulturní rysy ve smyslu úhrrnu „objektivních“ rozdlů mezi skupinami, nýbrž pouze o ty prvky, které samotní aktéři považují za významné. Analyticky lze tyto kulturní „obsahy“ etnických diferencí rozdlit následovně: „(1) zjevné projevy či znaky – distinktivní rysy, kterých si lidé na jedné straně všímají a na straně druhé je dávají na odív, aby ukázali svou identitu; často se jedná o takové prvky, jako je ošacení, jazyk, forma obydlí či obecné styl života a (11) o základní hodnotové orientace: standardy morálky a ideály, kterými je posuzováno jednání“ (c.d.). Ani jedno z těchto kulturních kritérií nepochází z deskriptivního inventáře kulturních rysů, protože nelze předvídat, které elementy budou aktéry chápány jako „organizačně relevantní“.

Je tedy zřejmé, že Barth si je proměnlivého významu etnicity při strukturování sociálních vztahů vědom. Jak říká, „etnické kategorie poskytnují prázdne organizační nádoby, které mohou být v různých sociokulturních systémech naplněny obsahem rozličného množství i forem.

Mohou, ale nemusí být relevantní pro způsoby chování; mohou prostupovat veškerým sociálním životem, nebo mohou mít význam pouze v omezených oblastech aktivit" (c.d.). Zatímco řada vědců považovala význam etnicity za „situačně determinovaný“ (Despres 1975b, Mitchell 1974: 23; Vincentová 1974: 377), Barth se domnívá, že tento význam je závislý na aktérově percepci a chápání etnické odlišnosti. Jeho důraz na kognitivní aspekt etnicity byl však kritizován pro svou tendenci redukovat etnicitu na subjektivní faktor identity (van den Berghe 1975: 75, 1976: 254). Ačkoli Barth deklaroval důraz na „etnickou hranici, [která] reguluje sociální život“, jeho nezájem o strukturální aspekty etnicity je evidentní například z výroku: „Nezáleží na tom, do jaké míry se členové určité skupiny navěnek liší ve svém jednání – říkájí-li, že jsou členy skupiny A, v protikladu k jiné analogické kategorii B, chtějí, aby se s nimi nakládalo jako s členy skupiny A, a stejně tak chtějí, aby jejich jednání bylo interpretováno a posuzováno jako jednání A, nikoliv B“ (Barth 1969a: 15). Po-tíž této argumentace je zřejmá: vypadá to, jako by jedinci mohli jednat tak, jak zrovna chtějí, nehlédě na omezení, která mohou takové jednání zakazovat; navíc se zde nebere ohled na povahu vztahů mezi skupinami. „Sporným metodologickým bodem“ tohoto přístupu je ovšem podle Despres to, zda aktéři přistoupí na etnické identity, které jsou jim připisovány, a budou je deklarovat v případě, že se tyto identity pojí s imperativními statusy, které těm, kteří je zaujímají, upírají práva a výhody, jichž požívají ostatní členové dané společnosti (Despres 1975c: 193).

Abychom však byli k Barthovi spravedliví, měli bychom dodat, že v analýze „komplexních polyetnických společností“, které, zdá se, srovnává s „plurálními společnostmi“ popsánymi Johnem S. Furnivallem (1948)²²³ a Michaelem G. Smithem (1965, 1969a, b), hovoří o „imperativní“ a „všezahrnující“ podstatě etnicity v sociálních systémech tohoto typu (Barth 1969a: 17). Domnívá se, že u těchto společností, „etnická identita předpokládá řadu omezení druhů rolí, které jedinec může hrát“, a že „omezuje člověka ve všech jeho aktivitách, nikoli pouze v několika definovaných sociálních situacích“ (c.d.). Zajímavé je, že Barth rozlišuje prostředí a situaci sociálního jednání podobně, jako to navrhuje tato štát – tvrdí, že v polyetnických společnostech odpovídá „členění a rozdě-

223 Koncept plurální společnosti (*plural society*) se objevil v předválečném období v antropologických studiích o koloniálních společnostech, kde jejich jed- notlivé složky obyvatelstva (nativní populace, Evropané, Číňané a další) tvořily zvláštní skupiny žijící v rámci jedné politické jednotky oddělené vedle sebe, přiče- mž si nadále udržovaly svá vlastní náboženství, jazyky, kultury a způsoby ži- vota. Furnivallovými slovy – tyto skupiny se mísí, ale neshlučují (*mix but do not combine*), (pozn. překl.).

lení na makroúrovni [...] systematickým souborům omezení rolí na mikroúrovni“ (c.d.).

Vratme se však k Barthově kognitivní perspektivě etnicity. Za zmínku stojí, že ve vlastním příspěvku v *Ethnic Groups and Boundaries* jako by ignoroval svůj vlastní předpoklad, že „etnické skupiny jsou kate- goriemi askripce a identifikace samotných aktérů“ (c.d.: 10). Ve své stu- dii, která se týká udržování pašunské²²⁴ identity, Barth nejprve pozna- menává, že Paštunové považují za nezbytná kritéria pro členství ve své skupině následující kulturní rysy: patrilineární původ, islám a pašun- ské obyčeje (Barth 1969b: 119). Dále ovšem tvrdí, že tento „nativní mo- del“ nemusí být úplně adekvátní reprezentací empirických faktů, a pro analytické účely navrhuje rozumět pašunským obyčejům prostřednic- tvím tří „centrálních institucí“, jimiž jsou: *mehtarista* čili pohostinnost, *jirga* neboli rada starších a *purdah*, tj. odloučení (c.d.: 120). Tolik tedy k tomu, co „aktéři samotní považují za významné“.

Variabilitou deklarování etnické identity na základe toho, jak ak- tēr vnímá určitou sociální situaci, se zabývala rovněž Judith Nagatová (Nagata 1974). Ovšem stejně jako Barth i ona poněkud nadhodnotila in- dividuální možnosti aktéra. Předpokládala totiž, že nejvýznamnějšími faktory „situační selekce etnické identity“ jsou: aktérova touha demon- strovat buď sociální distanci, nebo sociální solidaritu; osobní prospěch nebo zřetel na bezprostřední výhody, které s sebou nese výběr specifické etnické identity; a podle jejího názoru nejdůležitější otázka sociálního statusu a sociální mobility (c.d.: 340). Je zřejmé, že aktéři mohou hod- notit a jednat podle těchto různých faktorů jenom tehdy, když celková struktura prostředí takovou proměnlivost deklarování etnicity umo- žňuje.

Obdobně i Phillip Mayer přisuzuje jednočlenci „moc zvolit si“, zda zůstane ve své původní sociální kategorii, anebo přijme v rámci jistých mezí jinou. Dále poznamenává, že „jednoduchý dvouhodnotový model situační selekce“ (urbánní versus „kmenové“ jednání) nebyl pro jeho studium afrických migrantů ve východním Londýně vhodný vzhledem k tomu, že zde v mimopracovním kontextu existuje daleko více možností volby jednání (např. Red & School²²⁵, měšťané) (Mayer 1962: 589). Tvrdí

224 Paštunové (*Pathan*) jsou skupiny obývající Afghánistán a Pákistán, kteří se považují za „původní obyvatelé“ dané oblasti (pozn. překl.).

225 „Red & School“ jsou dva rozličné myšlenkové proudy mezi africkými mi- granty v Londýně. „Red“ popsal Mayer jako hnutí tradicionalistů, snažících se udržet „původní kmenové“ zvyky, normy, hodnoty, postoje apod.; „School“ by pak mohli být popsáni jako modernisté, snažící se o co nejadekvátnější adaptaci na nové prostředí (pozn. překl.).

také, že situační selekce směřuje ke „statickému schizoidnímu obrázu migrantovy sociální osobnosti“, a nedokáže tudíž plně vysvětlit procesy změny, zejména urbanizaci (c.d.: 580).

Mayerův „dvojhodnotový model situační selekce“ je přitom zjednodušením poznatků z prací Arnolda Epsteina (1958) a Jamese Clydea Mitchellella (1956), protože předpokládá, že různé situace odpovídají zcela autonomním souborům sociálních vztahů. Epstein ale navíc ještě postuluje vzájemnou závislost těchto rozličných vztahů, když říká, že „princip situační selekce by vytvářel bariéru pro porozumění, pokud by znamenal, že například „kmenový systém“ sice funguje v souboru soukromých vztahů, ale přestává fungovat ihned, jakmile se posuneme směrem k souboru vztahů politického charakteru“ (Epstein 1958: 235).

Skutečně „statický“ model etnické identity či etnických vztahů by předpokládal univerzální a neměnný význam etnicity coby organizačního principu ve všech oblastech a na všech úrovních sociálního uspořádání. Takový model proto není schopen vyporýdat se se změnou, která je vlastně předem vyloučena. Naproti tomu zásadním principem situační-onalistického přístupu k etnicitě je předpoklad proměnlivého významu etnicity při strukturování sociálních vztahů. Etnicita může v některých situacích nabýt zásadního významu, zatímco v jiných může být zcela irrelevantní. Jednotlivci proto nemusejí být chápáni prostřednictvím etnických rolí ve všech svých sociálních vztazích. Co se tedy kognitivního rozměru situační etnicity týče, má jedinec možnost volby, kdy může na straně jedné svou etnickou identitu buď zdůraznit, anebo skrýt, anebo, na straně druhé, může uplatnit jiné sociální identity, jimiž disponuje. Tyto změny významu etnicity v obecném celospolečenském plánu se zrcadlí v možnostech jednání aktérů na situační úrovni. Nakolik přitom koncept situační etnicity chápe význam etnicity jako regulačního principu sociálních vztahů jako proměnlivý, natolik je schopen brát v úvahu proces změny.

Podle Phillipa Mayera způsobuje fakt situační selekce „schizoidní“ charakter osobnosti migrantů. Toto tvrzení se patrně týká jedincovy možnosti deklarovat v různých sociálních situacích různé sociální identity tak, jak to hlásá situační etnický přístup k etnicitě. To však znamená, že jedinec může jen tak střídát své etnické identity, jimiž snad disponuje, tak tomu samozřejmě není a zejména ne v případě, kdy jsou tyto identity odvozeny od etnických skupin, které tvoří základní strukturální jednotky odpovídající společnosti. Co situační etnický přístup, který zde zastáváme, tvrdí, je, že jedinci mají možnost uplatňovat svou primární etnickou identitu anebo jiné sociální identity, například by vyplývající z jejich příslušnosti k odpovídající třídě či odvozené od vykonávané profese a jimiž zcela legálně disponují. Není tedy nikterak nutné,

aby vzorce jejich jednání byly vnitřně kontradiktorní, nekonzistentní či „schizoidní“. Ve své odpovědi na Mayerův článek Arnold L. Epstein (1978: 26) poznamenává, že situační selekce je „sociálním vyjádřením známých psychologických mechanismů, jejichž prostřednictvím jsou vzájemně rozporné myšlenky ve vědomí umístěny do různých příhrádek, aniž by tak způsobovaly schizoidní tendence. Jedná se o mechanismus sloužící k eliminaci konfliktu, bez něhož bychom se jen stěží obešli.“

Zatímco Judith Nagataová se zaměřuje na akterovu volbu mezi různými etnickými identitami, jež jsou mu k dispozici, Joan Vincentová poznamenává, že akter má (v ideálním případě) možnost „formulovat, skrýt či zdůraznit svůj etnický status podle své vůle“ místo ostatních sociálních statusů, jimiž disponuje (Vincentová 1974: 377). Tato otázka je velmi úzce spojena s distinkcí postulovanou Donem Handelmanem mezi „laterálním a hierarchickým uspořádáním souborů kategorií členství“ (Handelman 1977: 192). Laterální uspořádání odpovídá, „co se provedení týče, relativně jednoduché situační selekci“ mezi různými kategoriálními identitami, jako je například etnicita, třída, zaměstnání, konfesní příslušnost apod., považovanými v dané situaci za relevantní, zatímco hierarchické uspořádání odpovídá „relativně nesnázi odmltnout zahrnutí do všeobjímající kategorie členství, jakou je například „etnicita““ (Handelman c.d.: 193).

Otázkou vztahu mezi jednotlivými kategoriálními identitami a jejich vyjádřením v sociálních situacích a na obecné úrovni etnických vztahů se zabýval také Leo A. Despres. V jiném svém textu (Despres 1975a), založeném na výzkumu v Guyaně, Despres uvádí, že etnické identity využívají imperativní statusy odkazující ke skupinám, které se liší mírou přístupu k socioekonomickým zdrojům, a že uvnitř těchto skupin rovněž dochází k nerovné distribuci zdrojů. Dále poznamenává, že kritéria, podle kterých Guayanaané připsují kategoriální identity, nejsou tak rigidní, aby zůstávaly i přes méně se nároky různých situací neměnné. To přivádí Desprese k závěru, že „diskontinuita jsou součástí systému, přičemž kvůli jejich přítomnosti nemusí situačně definované sociální identity odpovídat vždy a zcela řádu nerovnosti, který obecně panuje mezi kategoriálně definovanými etnickými populacemi“ (c.d.: 143). Zdá se přitom, že „situačně definované sociální identity“ předpokládají, že podstata etnicity spočívá v seanskriptci odpovídajících subjektů. Despres tak poukazuje na potenciální nesoulad mezi kognitivními etnickými identitami připsanými v sociálních situacích a celkovým uspořádáním statusových vztahů etnických skupin ve společnosti. Dlužno však uvést, že podle Desprese spočívá důvod, proč dochází k rozporu mezi situační a celkovou úrovní, v existenci „diskontinuit“ v „systému“ (v naší terminologii bychom hovořili o prostředí). Je tedy zřejmé, že Despres přikládá

primární význam strukturální dimenzi, neboť tvrdí, že etnické identity jsou formovány primárně „materiatálními“ podmínkami, a nikoli jejich subjektivními složkami (c.d.: 142).

Přestože jeho zájmem není etnicita *per se*, využívá Adam Kuper (1976) při své analýze jamajské sociální struktury také koncept situační variability sociálních askripcí. Říká, že Jamaičané používají řadu statusových kritérií, především vykonávanou profesii, ale také barvu pokožky, životní styl, způsoby spotřeby apod., aby v rámci komplexních a fluidních souborů sociálních klasifikací hodnotili jak sebe samé, tak i druhé (c.d.: 60). Tato kritéria jsou proměnlivá, nejednoznačně definovaná a ne vždy bez vzájemných rozporů, takže nevymezují jasně odlišné a rigidní sociální kategorie. Jamaičané tak dávají přednost spíše řadě lidových modelů, které se liší podle faktorů, které konkrétní model zdůrazňuje; tyto modely jsou tedy „situačně relevantní“, přičemž neexistuje takový, který by měl dominantní úlohu ve všech kontextech.

Zdá se, že v otázce etnicity dosahuje Mitchell ve srovnání s ostatními antropology, jejichž díla jsme již připomněli, daleko větší míry integrace kognitivních a strukturálních přístupů. Jeho konceptuální syntéza je zřetelná například z jeho zmiňky o situační etnicitě: „vnímání etnické identity se stává porozuměním, které má význam pro sociální jednání odpovídajících aktérů, přičemž tento význam vyplývá ze sociální situace, v níž k interakci dochází“ (Mitchell 1974: 21). Tohoto přístupu se Mitchell drží ve svých studiih týkajících se afrických migrantů ve městech (Mitchell 1956, 1970), ve kterých zastává názor, že jednání migrantů může být náležitě pochopeno jen tehdy, je-li vztaženo k situačním kontextům, ve kterých se odehrává. V případě těch migrantů, kteří v určitých situačních kontextech, jako je například domácí sféra, dodržují zjevně „kmenové“ normy a zvyky, může být jejich jednání zkoumáno v rámci stejného analytického rámce, který je použit při analýze jejich jednání v situačních kontextech, kdy jednali jako obyvatelé města. Mitchell dále dokládá, že „kmenové“ identity odkazovaly spíše k normám jednání relevantním ve veřejném městském prostoru než k praktikám a vřám obvyklým v rurálních oblastech, odkud migranti pocházeli. K utváření těchto etnických identit přitom dochází v průběhu kategoriizačních procesů, kdy jsou migranti z kulturně podobných či geograficky blízkých regionů společně zahrnuti do jedné širší identity, k níž se pak poji očekávání ohledně jejich jednání.

Je zřejmé, že Mitchell se stejně jako Barth zabývá především pojetím etnicity z hlediska aktérů. Na rozdíl od Bartha ovšem Mitchell nere-dukce analýzu etnicity na primární úroveň akterůských percepce a explanační etnického jednání, ale naopak ji rozšiřuje o abstraktnější roviny, což je patrné z jeho distinkce mezi lidovými a analytickými modely etni-

To neznamená, že kognitivní aspekty etnicity jsou pro pochopení etnického jednání irrelevantní, naopak, smyslem výše uvedené diskuse bylo ukázat, že při analýze se bez nich neobejdeme, resp. že analýza musí brát zřetel jak na aspekty strukturální, tak i kognitivní. Na druhou stranu ovšem – při sociologické analýze etnicity a etnických vztahů by měly kognitivní modely etnicity zaujmát větší modelům analytickým až sekundární roli.

Tato studie shrnuje stanoviska různých sociálních antropologů, kteří explicitně zdůraznili význam sociálních situací pro analýzu etnicity a etnických vztahů. Tento přístup, který jsme nazvali situační etnicitou, spojuje kognitivní a strukturální aspekty etnicity, přičemž se primárně zaměřuje na akterské askripcie etnické identity, jejichž prostřednictvím aktéři udělují význam svým sociálním vztahům v rámci odpovídajících sociálních situací. Kognitivním rozměrem situační etnicity rozumíme akterovo vnímání a porozumění kulturním symbolům, znakům a roli, kterou tyto prvky hrají při volbě jednání v konkrétní situaci. Naproti tomu strukturální rozměr se týká omezení, na která aktéři narážejí v rámci sociálních situací, kdy tato omezení vyplývají z celkové struktury etnických vztahů v dané společnosti. Základem situačnického přístupu k etnicitě je tedy poznatek, že význam etnicity jako faktoru strukturujícího sociální vztahy se liší v závislosti na sociálních kontextech.

Literatura

- Banton, M. 1965. „Social Alignment and Identity in a West African City.“ Pp. 131–147 in H. Kuper (ed.). *Urbanization and Migration in West Africa*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Barth, F. 1969a. „Introduction.“ Pp. 9–38 in F. Barth (ed.). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Bergen, Oslo: Universitetsforlaget.
- Barth, F. 1969b. „Pathan Identity and its Maintenance.“ Pp. 117–134 in F. Barth (ed.). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Bergen, Oslo: Universitetsforlaget.
- Cohen, R. 1978. „Ethnicity: Problem and Focus in Anthropology.“ *Annual Review of Anthropology* 7: 379–403.
- Despres, L. A. 1975a. „Ethnicity and Ethnic Group Relations in Guyana.“ Pp. 127–147 in J. W. Bennett (ed.). *The New Ethnicity: Perspectives from Ethnology*. St. Paul, Minn.: West Publishing Company.
- Despres, L. A. 1975b. „Ethnicity and Resource Competition in Guyanese Society.“ Pp. 87–117 in L. A. Despres (ed.). *Ethnicity and Resource Competition in Plural Societies*. The Hague: Mouton Publishers.
- Despres, L. A. 1975c. „Toward a Theory of Ethnic Phenomena.“ Pp. 187–207 in L. A. Despres (ed.). *Ethnicity and Resource Competition in Plural Societies*. The Hague: Mouton Publishers.
- Epstein, A. L. 1958. *Politics in an Urban African Community*. Manchester: Manchester University Press.
- Epstein, A. L. 1978. *Ethos and Identity: Three Studies in Ethnicity*. London: Tavistock Publications.
- Evans-Pritchard, E. E. 1937. *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*. Oxford: Clarendon Press.
- Furnivall, J. S. 1948. *Colonial Policy and Practice: A Comparative Study of Burma and Netherlands India*. London: Cambridge University Press.
- Garbett, G. K. 1975. „Circulatory Migration in Rhodesia: Towards a Decision Model.“ Pp. 113–125 in D. Parkin (ed.). *Town and Country in Central and East Africa*. London: Oxford University Press for International African Institute.
- Gluckman, M. [1940] 1958. „The Analysis of a Social Situation in Modern Zululand.“ *African Studies* 14: 1–30; 147–174. Reprinted 1958 as *Rhodes-Livingston Paper No. 28*. Manchester: Manchester University Press.
- Handelman, D. 1977. „The Organization of Ethnicity.“ *Ethnic Groups* 1: 187–200.
- Holý, I. 1991. „Kulturní konstrukce reality – čarodějnický „Národopisný věstník. VIII (50). Praha: Národopisná společnost při ČSAV. (Doplňil překladatel).
- Keyes, C. F. 1976. „Towards a New Formulation of the Concept of Ethnic Group.“ *Ethnicity* 3 (3): 202–213.
- Kuper, A. 1976. *Changing Jamaica*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Mayer, P. 1962. „Migration and the Study of Africans in Towns.“ *American Anthropologist* 64: 576–592.
- Mitchell, J. C. 1956. „The Kalela Dance, Aspects of Social Relationships Among Urban Africans in Northern Rhodesia.“ *Rhodes-Livingston Paper No. 27*. Manchester: Manchester University Press.
- Mitchell, J. C. 1960. *Tribalism and the Plural Society*. An Inaugural Lecture Given in the University College of Rhodesia and Nyasaland, 2. 10. 1959. London: Oxford University Press.
- Mitchell, J. C. 1970. „Tribe and Social Change in South Central Africa: A Situational Approach.“ *Journal of Asian and African Studies* 5: 83–101.

Mitchell, J. C. 1974. „Perceptions of Ethnicity and Ethnic Behaviour: An Empirical Exploration.“ Pp. 1-35 in A. Cohen (ed.). *Urban Ethnicity*. London: Tavistock Publications.

Mitchell, J. C. 1978. „Wage-Labor Mobility as Circulation: A Sociological Perspective“ (abstract), in *Summary Report of International Seminar on the Cross-Cultural Study of Circulation*. Honolulu, Hawaii: East-West Population Institute, East-West Center.

Moerman, M. 1965. „Ethnic Identification in a Complex Civilization: Who are the Lue?“ *American Anthropologist* 67: 1235-1230.

Nagata, J. A. 1974. „What is a Malay? Situational Selection of Ethnic Identity in a Plural Society.“ *American Ethnologist* 1 (2): 331-350.

Paden, J. N. 1967. „Situational Ethnicity in Urban Africa with Special Reference to the Hausa.“ Paper Presented at African Studies Association Meeting, New York, November.

Paden, J. N. 1970. „Urban Pluralism, Integration and Adaptation of Communal Identity in Kano, Nigeria.“ Pp. 242-270 in R. Cohen, J. Middleton (eds.). *From Tribe to Nation in Africa: Studies in Incorporation Processes*. Scranton, NJ: Chandler Publishing.

Smith, M. G. 1955. „The Economy of Hausa Communities of Zaria Province.“ *Colonial Research Publications No. 16*. London: Her Majesty's Stationery Office.

Smith, M. G. 1965. „Social and Cultural Pluralism.“ Pp. 75-91 in M. G. Smith (ed.). *The Plural Society in the British West Indies*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

Smith, M. G. 1969a. „Institutional and Political Conditions of Pluralism.“ Pp. 27-65 in L. Kuper, M. G. Smith (eds.). *Pluralism in Africa*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

Smith, M. G. 1969b. „Some Developments in the Analytic Framework of Pluralism.“ Pp. 415-458 in L. Kuper, M. G. Smith (eds.). *Pluralism in Africa*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

Thomas, W. I. 1928. *The Unadjusted Girl*. Boston: Little Brown.

van den Berghe, P. L. 1975. „Ethnicity and Class in Highland Peru.“ Pp. 71-85 in L. A. Despres (ed.). *Ethnicity and Resource Competition in Plural Societies*. The Hague: Mouton Publishers.

van den Berghe, P. L. 1976. „Ethnic Pluralism in Industrial Societies: A Special Case?“ *Ethnicity* 3 (3): 242-255.

van Velsen, J. 1967. „The Extended-Case Method and Situational Analysis.“ Pp. 129-149 in A. L. Epstein (ed.). *The Craft of Social Anthropology*. London: Tavistock Publications.

Vincent, J. 1974. „The Structuring of Ethnicity.“ *Human Organization* 33 (4): 375-379.

ETNICITA JAKO PŘÍBUZENSKÝ VÝBĚR: BIOLOGIE NEPOTISMU

PIERRE L. VAN DEN BERGHE²²⁶

Z ANGLICKÉHO ORIGINÁLU PŘELOŽILA LENKA J. BUDILOVÁ²²⁷

Představa, že etnicita má cosi do činění s příbuzenstvím či „kreví“, není nikterak nová. Původ od společného předka – descendance – se skutečně zdá být implicitně a velmi často také explicitně základní složkou definice skupin „významných druhých“, které jsou označovány širokou škálou termínů: kmen, tlupa, démos, etnická skupina, rasa, národ a národnost. Tato skutečnost je dobře patrná zejména v případě západní tradice, v níž je ideologie nacionalismu prosycena rétorikou příbuzenství: Členové etnické skupiny se na sebe navzájem obbracejí jako na bratry a sestry; o vojácích se říká, že zemřeli pro *mère patrie*²²⁸ či *Vaterland*²²⁹, v závislosti na tom, jaký rod daný jazyk připisuje kolektivnímu rodiči; mystická představa jedné krve je tím, co členy jednoho národa odlišuje od jiných skupin.

Ano, dědictví dvou světových válek a zhoubného rasismu v nacistickém Německu nacionalistickou horlivost, přítomnou v některých evropských a amerických intelektuálních kruzích padesátých a počátku šedesátých let dvacátého století, poněkud utlumilo. Sotva však intelektuálové začali nacionalismus v „rozvinutých“ industriálních zemích označovat za mrtvý či odumírající, objevil se uvnitř dlouhodobě etablovaných států znovu v podobě četných a rozmanitých hnutí za regionální autonomii, etnický separatismus, rasovou hrdost, kulturní identitu apod.

Ani nespoutaný charakter etnického cítění není specifickou perverzí Západu. Nejčastější mýtus o původu v „primitivních“ společnostech přispívá zrození národa prvotnímu zakladatelskému páru, který má božský původ nebo byl bohy stvořen. V nejjednodušší verzi tohoto mýtu je

²²⁶ Pierre L. van den Berghe (1981). „Ethnicity as Kin Selection: The Biology of Nepotism,“ in P. van den Berghe, *The Ethnic Phenomenon*. New York: Elsevier, str. 15-98 (kap. 2).

²²⁷ Za přehlednutí celého překladu a cenné připomínky k terminologii by předkladatelka na tomto místě ráda poděkovala RNDr. Vladimíru Blažkoví, CSC. (pozn. překl.).

²²⁸ Tj. matku vlast (z francouzštiny); (pozn. překl.).

²²⁹ Tj. otčinu (z němčiny); (pozn. překl.).